

Έλένη Γλύκατζη-Αρβελέρ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑ
ΣΤΟΝ ΧΡΙΣΤΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑ
ΣΤΟΝ ΧΡΙΣΤΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

Ἑπτὰ αἰῶνες ποὺ ἄλλαξαν ριζικὰ τὴν Εὐρώπη
σὲ ἓνα μικρὸ βιβλίο. Ἡ Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρ-
βελέρ ξέρει νὰ μᾶς ἐξηγήσει ἀπλά, κατανοη-
τά, πλήρως πῶς περάσαμε ἀπὸ τοὺς 12 βα-
σικοὺς καὶ πάμπολλους περιφερειακοὺς θεοὺς
στὸν Χριστό· πῶς ἄλλαξε ὁ πνευματικὸς βίος
τῶν ἀνθρώπων· τί ρόλο ἔπαιξαν οἱ πολιτικὲς
καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες, οἱ «βάρβαροι» καὶ
τὰ ἑλληνικά· πῶς αὐτὸ τὸ σταδιακὸ πέρασμα
ἀπὸ τὴ μία ἐποχὴ στὴν ἄλλη δὲν διαμόρφω-
σε μόνον τὸν τρόπο ποὺ σκεφτόμαστε σήμερα,
ἀλλὰ ἔδωσε νέο νόημα ἀκόμα καὶ στὶς λέξεις
ποὺ χρησιμοποιοῦμε.

Διαβάστε ἓνα ἀπόσπασμα!

Γλωσσική εξέλιξη

ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΟ ὅτι ἡ ἀλεξανδρινὴ κατάκτηση διέδωσε τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ στὶς περιοχὰς ποὺ κατέκτησαν οἱ Μακεδόνες. Αὐτὸ σηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας μὲ τὴν ἀπλοποιημένη μορφή μιᾶς ἀττικῆς τῶν ὕστερων χρόνων, τὴν «κοινὴ ἀλεξανδρινή». Μιλήθηκε, ἂν ὄχι ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἑλληνοποιημένου κόσμου, ὅπως δὴποτε ἀπὸ τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα καὶ τοὺς μορφωμένους, ἀπὸ τὸν «Ζάγρο ἐδῶ, ἀπὸ τὰ Φράατα πέρα» ὅπως λέει ὁ Καβάφης, καὶ σὲ ὅλη τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἑλληνικὴ «κοινὴ», ὡς πρώτη σχεδὸν διεθνὴς γλώσσα, στὴν ὁποία γράφτηκαν τὰ κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς γραμματείας, ἀλλὰ καὶ ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ χρῆση τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀλεξάνδρειας ποὺ εἶχαν ξεχάσει τὴ μητρικὴ τους γλώσσα. Στὴν «κοινὴ» ἄλλωστε εἶναι γραμμένος καὶ ὁλος ὁ κώδικας, τὰ εἴκοσι ἑπτὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο, γραμμένο στὰ ἀραμαϊκά, γρήγορα μεταφράστηκε καὶ αὐτὸ στὴν καθομιλουμένη «κοινὴ». Μὲ τὴ μετέπειτα ὅμως ἐπέκταση τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἱδρυση τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς ρωμαϊκῆς διοίκησης, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν 1ο αἰῶνα μ.Χ. καὶ μετὰ, τὰ λατινικὰ γίνονται ἡ κύρια γλώσσα ἐπικοινωνίας τῶν

υποταγμένων λαών και ή μόνη γλώσσα τών ρωμαϊκῶν στρατευμάτων.

Νά σημειώσω παρεπιπτόντως ὅτι *grosso modo* ή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σέ λατινομαθεῖς και ἑλληνομαθεῖς πληθυσμούς διασχίζει τήν Ἀδριατική Θάλασσα ἀπό τή Βενετία ὡς τήν ἀφρικανική Μεγάλη Σύρτη, ἀφηνοντας ἀνατολικά Ἑλλήνες και ἑλληνόγλωσσους και δυτικά Ρωμαίους και Ἰταλούς λατινόγλωσσους.

Μέριμνα τῆς Ρώμης, και ὅχι μόνο γιά λόγους διοικητικούς, ὑπῆρξε ή διάδοση τών λατινικῶν σ' ὅλη τήν ἐπικράτειά της, πράγμα ποῦ δημιούργησε ἀντιπαλότητα μέ τὰ ἑλληνικά. Οἱ γλωσσικές ἀπαιτήσεις τῆς κοσμοκράτειρας Ρώμης ἄκρως ἀνησύχησαν τοὺς ἑλληνικοὺς πνευματικούς κύκλους. Ἔτσι, ὁ Λιβάνιος (δεύτερο ἡμισυ τοῦ 4ου αἰῶνα), ἐπιφανῆς εἰδωλόλατρες ρήτορας τῆς Ἀντιόχειας, θά παρακαλέσει τοὺς θεοὺς νά προστατεύσουν τήν ἑλληνική γλώσσα. Στήν αὐτοβιογραφία του θά μνημονεύσει τήν ἀπελπιστική θέση τών «ἑλληνικῶν λόγων και γραμμάτων» ἐξαιτίας τών διοικητικῶν διατάξεων ποῦ ἐπιβάλλουν τή χρήση τών λατινικῶν και ἐξαιτίας τών προνομίων ποῦ ἀπολαμβάνουν οἱ λατινόφωνοι.

Πρόβλημα ὥστόσο τών Ρωμαίων σχετικά μέ τή διοίκηση τών ἑλληνόφωνων πληθυσμῶν ἀποτέλεσε ή γλωσσική ἀκατανοησία. Ἦδη ἀπό τὰ πρῶτα χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς εἶχε συμβουλεύσει τὸν

Ρωμαῖο αὐτοκράτορα Βεσπασιανὸ νὰ στέλνουν οἱ ρωμαϊκὲς ἀρχὲς ἀξιωματούχους ἑλληνομαθεῖς στὶς ἑλληνόγλωσσες περιοχές, ἂν θέλουν νὰ βελτιώσουν τὴ σχέση τους με τοὺς ἐκεῖ πληθυσμούς. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀπολλώνιο ποὺ θεωρήθηκε ἓνα εἶδος ψευδο-Ἰησοῦ γιατί ὁ ἑλληνομαθὴς αὐτὸς φιλόσοφος, ὁπαδὸς τοῦ Πυθαγόρα, ἔκανε λέγεται θαύματα παρόμοια με αὐτὰ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Φιλόστρατος ἔγραψε τὸν βίο του γύρω στὸ 200 καὶ τὸ κείμενο αὐτὸ θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἓνα Ἀντιευαγγέλιο. Πολυταξιδεμένος ὁ Ἀπολλώνιος, ἔφτασε φαίνεται ὡς τὶς Ἰνδίες, ἔμεινε καὶ στὴν Ἀθήνα, ἀπὸ ὅπου ἔγραψε στοὺς Μουσαίους του (στοὺς μαθητὲς του στὰ Τύανα): «Βεβαρβάρωμαι ὅτι χρόνιος ἐντὸς Ἑλλάδος γέγονα» παραφράζοντας τὸν Εὐριπίδη ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει ὅτι ὁ Ὀρέστης ἐκβαρβαρώθηκε γιατί ἔμεινε χρόνιος ἐκτὸς Ἑλλάδας. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Ἀπολλωνίου στοὺς μαθητὲς του ποὺ γράφτηκε γύρω στὰ μέσα τοῦ 1ου αἰώνα μ.Χ., ἂν δὲν εἶναι κακόβουλη, μαρτυρεῖ κάποια πνευματικὴ παρακμὴ καὶ αὐτὸ πρὶν τὴν καταστροφὴ ποὺ ὑπέστη ἡ Ἀθήνα, ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ πρῶτα τῶν Ἑρούλων τὸ 267 καὶ ὕστερα τῶν Γότθων τοῦ Ἀλάριχου τὸ 397. Ὅπως δὴποτε ἦταν μεγάλο πλεονέκτημα τότε γιὰ κάποιον νὰ μπορεῖ νὰ χειρίζεται καὶ τὶς δύο διεθνεῖς γλῶσσες τῆς ἐποχῆς. Φέρνω γιὰ παράδειγμα τὸ κείμενο ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν Ἀφροδισιάδα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποὺ ἐγκωμιάζει τὸν Οἰκουμένιο (4ος αἰώνας) γιὰ

τῇ δίγλωσση δεινότητῃ: «Τὴν ἰταλιώτιδα μοῦσαν [τὰ λατινικά], Ἀπθίδος [τὰ ἑλληνικά] ἡδυεπεῖ κιρνάμενον μέλιτι».

Τὸ θέμα τῆς γλωσσικῆς ταυτότητος πρέπει νὰ εἶχε καὶ λαϊκὴ ἀπήχηση. Αὐτὸ τουλάχιστον ἀφήνει νὰ ὑποθέσουμε τὸ ὅτι τὸ ἔδικτο τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ προστατεύει τοὺς χριστιανοὺς γράφτηκε, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐσέβιος στὸν *Βίο Κωνσταντίνου*, στὰ ἑλληνικά, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ἑλληνοφώνους οἱ ὅποιοι ἦταν ἄλλωστε οἱ πρῶτοι καὶ οἱ πλέον ἐκχριστιανισμένοι. Ὅσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο, πρόβλημα παραμένει ὁ βαθμὸς τῆς ἐλληνομάθειάς του, τόσο ποὺ πολλοὶ σύγχρονοι μελετητὲς ἀναρωτιοῦνται σὲ ποιά γλῶσσα ὄνειρεύτηκε (ἂν βέβαια ὄνειρεύτηκε ποτέ...) τὸν σταυρὸ μὲ τὴν προτροπὴ ἦταν «Ἐν τούτῳ νίκα» ἢ «In hoc signo vinces»;

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι παρὰ τὴν ἐπικράτηση, διοικητικὴ καὶ νομοθετικὴ, τῶν λατινικῶν, τὰ ἑλληνικά παραμένουν ἡ γλῶσσα τοῦ πολιτισμοῦ, αὐτὴ ποὺ ξεχωρίζει τοὺς λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς ὅποιους βαρβάρους ποὺ ἄρχισαν νὰ ἀπειλοῦν τὴ Ρώμῃ ἀπὸ τὸ τέλος κιόλας τοῦ 2ου αἰώνα· αὐτὸ ἄλλωστε, ἡ ἄγνοια τῶν ἑλληνικῶν, ἦταν ἡ ἔννοια βάρβαρος ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἑλληνιστικὰ καὶ κλασικὰ χρόνια. Λογικὸ λοιπὸν νὰ ἀναφέρει ἡ ἀρετολογία, τὸ ἐγκώμιο δηλαδή, τῆς Ἰσιδας ὅτι «ἐγὼ [Ἰσις] διαλέκτους Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις ἔταξα», ἢ ἀκόμη πιὸ ἀναλυτικὰ, «αὕτη [Ἰσις] τῶν ἀνθρώπων οἷς μὲν βάρβαρον, οἷς

δ' ἑλληνίδα διάλεκτον ἔστησεν». Παρενθετικά νὰ σημειώσω ὅτι ἡ ἀρετολογία τῆς Ἱσιδας θυμίζει ὡς πρὸς τὴ μορφὴ τῆς τὸ ἐγκώμιο τῆς Παναγίας, τοὺς Χαιρετισμούς. Παραθέτω μέρη τῆς ἀρετολογίας: «Ἐγὼ [ἡ Ἱσις] νόμους ἐθέμην. Ἐγὼ εἰμι πολέμου κυρία. Ἐγὼ εἰμι τύραννος πάσης χώρας». Ἄν ἀντὶ τοῦ «ἐγὼ» βάλουμε τὸ «Χαῖρε ἐσύ...», ἔχουμε τὸ σχῆμα τῶν Χαιρετισμῶν ποὺ εἶναι βέβαια πολὺ μεταγενέστεροι.

Ἐγιναν τὰ ἑλληνικά ἐπίσημη γλῶσσα ἤδη τὸ 439, θὰ πρέπει ὅμως νὰ περιμένουμε τὴ βασιλεία τοῦ Ἡρακλείου (610-641) γιὰ νὰ γίνουν τὰ ἑλληνικά ἡ μόνη ἐπίσημη γλῶσσα τῆς χριστιανικῆς ἐξελληνισμένης Ρώμης, τοῦ Βυζαντίου, μολοντί ἑλληνικά εἶναι γραμμένοι ἤδη οἱ νόμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ τὸ ὄνομα «Νεαράι».

Θὰ ἦταν, νομίζω, χρήσιμο, χωρὶς βέβαια νὰ διατείνομαι ὅτι θὰ ἐξαντλήσω τὸ θέμα, νὰ παραθέσω μερικὲς ἔννοιες, λέξεις καὶ ὅρους, ποὺ εἴτε δημιουργήθηκαν τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε εἴτε ἄλλαξαν τότε σημασία. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι βέβαια ὁ ὅρος *Ἑλλην* καὶ τὰ συναφῆ, ποὺ ἀπώλεσε τὴν ἐθνικὴ σημασία. Σημαίνει τώρα τὸν «εἰδωλόλατρη» ποὺ καταδιώκει ἡ ἐκχριστιανισμένη αὐτοκρατορία τῆς Ρώμης, τὸ Βυζάντιο δηλαδή. Δηλώνει ἐκ τοῦ πлагίου ὅτι ἐχθροὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, περισσότερο καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, εἶναι οἱ πιστοὶ στὸν Δία. Ἡ Κωνσταντινούπολη λοιπὸν θὰ ὀνομαστῇ Νέα Ρώμη, Νέα Σιών,

Νέα Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ ποτὲ Νέαι Ἀθῆναι, ποὺ εἶναι ἡ «κατείδωλος πόλις». Νὰ θυμηθοῦμε τοὺς χαιρετισμούς: «Χαίρε [Θεοτόκε], τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκάς διασπῶσα», καὶ ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν θὰ διστάσουν νὰ οἰκαιοποιηθοῦν τὰ ἰουδαϊκὰ χαρακτηριστικὰ καὶ νὰ ὀνομαστοῦν Νέος Ἰσραήλ καὶ Περιούσιος λαός.

Ριζικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀλλαγὴ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου δημοκρατία. Ἀπὸ τὸ εὐγενὲς πολίτευμα ποὺ σήμαινε στὴν ἀρχαιότητα, ἔφτασε μὲ τὸν καιρὸ ὁ ὅρος νὰ σημαίνει «ὀχλοκρατία», τὴν ἐξουσία δηλαδὴ τῶν ἀθλητικῶν δήμων, τῶν ομάδων τοῦ Ἱπποδρόμου. Ὁ Ἰουλιανὸς μιᾶς γιὰ τὸν δῆμο ποὺ καίει τὰ σπίτια τῶν πλουσίων· ἐδῶ βέβαια πρόκειται ἀκόμη, νομίζω, γιὰ τὸ λαϊκὸ πλῆθος καὶ ὄχι γιὰ τὶς ἀθλητικὲς ομάδες. Ἡ δημοκρατία δηλώνει ἔκτοτε κίνημα ποὺ καταστέλλεται καὶ οἱ ὁπαδοὶ του ἄκρως τιμωροῦνται ἀπὸ τὸν νόμο.

Στὸν χώρῳ τῆς ἀθλήσης καὶ ὅταν οἱ γυμνικοὶ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες καταργήθηκαν, ἡ λέξις ἀθλητῆς χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ δηλώσει τὸν ἀθλητὴ τῆς πίστεως, δηλαδὴ τὸν καλόγηρο. Νὰ σημειώσω σχετικὰ ὅτι ὅλοι οἱ ὅροι ποὺ δηλώνουν τὸν μοναχό, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ μοναχός, ὅπως ἀναχωρητῆς, ἐρημίτης, φιλόσοφος, ἀσκητῆς, ἀθλητῆς, εἶναι ὅροι ποὺ ἀλλάξε ἡ πρωταρχικὴ τους ἔννοια. Ἡ ἴδια ἐξέλιξις παρατηρεῖται στὴ λέξις κρίμα, ποὺ σημαίνει τώρα «κρίση», καταδικαστικὴ. Καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὴ

λέξη *ἁμαρτία*, πού ἀπό «ἀστοχία» ἔφτασε νὰ σημαίνει «κολάσιμο παράπτωμα». Κλασικὸ παράδειγμα τοῦ ἴδιου φαινομένου τὸ ρῆμα *παιδεύω*, πού ἀπὸ «ἐκπαιδεύω», λόγῳ τῆς τιμωρίας πού, κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν πεποιθὴση, ἐπιβάλλει ὁ Κύριος στὸ παραστρατημένο ποίμνιο γιὰ νὰ τὸ συνετίσει, ἔφτασε νὰ σημαίνει «τυραννῶ», «παιδεύω» μὲ τὴ σύγχρονη σημασίᾳ· ἢ ὅπως τέλος ἡ λέξη *αἰών*, πού ἐκτὸς ἀπὸ χρονικὸ διάστημα, μία περίοδο χρόνων, ἀποδιδόμενη τώρα στὸν Χριστὸ σημαίνει τὴν «αἰωνιότητα». Στὴν κατηγορίᾳ αὐτῇ νὰ ἀναφέρω ἐπίσης ὅτι ὁ ὅρος ἔρως συνδέεται τώρα μὲ τὰ «ἱερὸς» καὶ «θεῖος» καὶ ὅτι τὸ ρῆμα *ἀγαπῶ* ἀντικατέστησε τὸ *φιλέω*, πού ἔχει πάρει σεξουαλικὴ χροιά.

Στὴν ομάδα τῶν λέξεων πού ἄλλαξαν χρῆση, ὅπως π.χ. ἡ λέξη *βάρβαρος* (δὲν σημαίνει πιά τὸν «μὴ ἐλληνίζοντα» ἀλλὰ τὸν ὅποιο εἰσβολέα), πρέπει ἴσως νὰ συμπεριληφθεῖ καὶ ὁ ὅρος *μύθος* πού σημαίνει τώρα ἀπλῶς «μύθευμα», καθὼς καὶ ὁ ὅρος *τάξις*. Ἡ τάξη, στὰ χρόνια πού μᾶς ἀπασχολοῦν, δηλώνει τὴ θέση σὲ μιὰ πυραμοειδῆ ἱεραρχία, θρησκευτικῇ, διοικητικῇ ἢ τὸ συνηθέστερο στρατιωτικῇ καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ὀνομάσει τμῆμα στρατιωτικῆς βαθμίδας, ἀλλὰ μόνο πότε πότε γιὰ νὰ δηλώσει, ὅπως παλαιότερα, τὴν εὐταξία.

Ἰδιαίτερη κατηγορία λέξεων καὶ ἐννοιῶν ἀποτελοῦν αὐτὲς πού δηλώνουν νέα πραγματικότητα στὴν ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ πεποιθήσεων· παράδειγμα

ή λέξη *ἐκκλησία*, ἀλλὰ καὶ ὁ ὅρος *κοιμητήριο*, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀντὶ *νεκρόπολη* ἢ *νεκροταφεῖο*, καὶ μαρτυρεῖ ἀμέσως τὴν χριστιανικὴν πίστη στὴν ἀνάσταση νεκρῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ λέξεις αὐτὲς ἔχουν υἱοθετηθεῖ ἀπὸ ὅλες σχεδὸν τὶς εὐρωπαϊκὰς γλῶσσες. Ὅπως ἄλλωστε τὸ *ἅγιος* καὶ τὰ παράγωγα ποὺ θεωρεῖται ὅτι εἶναι χριστιανικά. Ἴσως πρέπει νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο γιὰ τὸν ὅρο *ιεραρχία*, καθὼς καὶ γιὰ τὰ συναφῆ μὲ τὶς εἰκόνες, ὅπως π.χ. οἱ ὅροι *εἰκονοκλάστης*, *εἰκονόδουλος*, *εἰκονομάχος*, ἢ *ἀκόμη* ὁ σύγχρονος ὅρος *εἰκονοκρατία* γιὰ τὴν τεχνολογία τῆς ἐποχῆς μας.

Ἰδιαιτέρα θὰ μνημονεύσω τὴν διάδοση καὶ τὴν χρῆση τοῦ ὅρου *πατήρ*. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν πρώτην χριστιανικὴν προσευχήν, τὸ «Πάτερ Ἡμῶν» δηλώνει τὸν Θεό, κοινὸν πατέρα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἐκφράζει τὴν πνευματικὴν σχέσιν κάθε πιστοῦ μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου. Κατ' ἐπέκταση χρησιμοποιεῖται καὶ στὸν κοσμικὸ τομέα γιὰ νὰ δηλώσῃ σεβασμὸν σὲ ἀνωτέρους στὸν διοικητικόν, στρατιωτικὸ ἢ ἀπλῶς στὸν κοινωνικὸν τομέα. Κατάλοιπο ἴσως τῆς χρήσης αὐτῆς ἢ συνήθειας, ὅπως π.χ. στὴ σημερινὴ Ρωσία, τῆς ὀνομασίας τῶν κοσμικῶν ἡγετῶν μὲ τὴν προσωνυμία «πατέρας». Εἶναι πάντως ἡ ἐποχὴ αὕτη ποὺ ἔδωσε νέο περιεχόμενον στὴ λέξιν *πατήρ*, ἐκκλησιαστικὸν καὶ κοσμικόν.

Θὰ ἦταν εὐκόλῳ νὰ διευρύνουμε τὸν κατάλογον τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν λέξεων ποὺ ἄλλαξαν σημασίαν, προσθέτο-

ντας, π.χ., όλους σχεδόν τους βαθμούς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἀπὸ τὸ διάκονος μέχρι τὸ μητροπολίτης ἢ ἀκόμη καὶ τὸ πατριάρχης. Ἐδῶσα μόνο μερικὰ παραδείγματα ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μου μαρτυροῦν ριζικὴ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, ὅπως συνέβη μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ. Θὰ πρέπει ὅμως, νομίζω, νὰ σταθῶ, γιὰ λίγο ἔστω, στὴ διεύρυνση τοῦ νοήματος τοῦ ὅρου *μάρτυς*. Δὲν σημαίνει ἡ λέξη σήμερα μόνο αὐτὸν ποὺ μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ποὺ μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ἀλήθεια. Ἡ διπλὴ αὐτὴ ἔννοια τῆς λέξης *μάρτυς-μάρτυρας* φτάνει, νομίζω, νὰ μαρτυρήσει μὲ λακωνικὸ τρόπο γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμῶν, ποὺ περιγράφουν ἀκριβῶς οἱ Πράξεις τῶν Μαρτύρων. Ἀποτελεῖ ἡ διττὴ σημασία τοῦ ὅρου *μάρτυς* μάθημα ἀδιάψευστο γιὰ τὶς ἀλλαγές ποὺ προκάλεσαν τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Δία σ' αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλαγές ποῦ, μὲ τὸν τρόπο της, κατέγραψε ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη.

Υπάρχουν βέβαια καταστάσεις καὶ γεγονότα τὰ ὅποια, ἄσχετα ἀπὸ τὴ σημασία καὶ τὴν ὀνομασία ποὺ ἔχουν, ὑπογραμμίζουν τὸ βάθος τῆς ἀλλαγῆς. Νὰ ἀναφέρω γιὰ παράδειγμα τὰ νέα θεάματα, τὶς θηριομαχίες καὶ τὶς μονομαχίες, ποὺ ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὸν λαὸ κυρίως τῆς Ρώμης, μολονότι δὲν υἱοθετήθηκαν εὐκόλα ἀπὸ τοὺς ἐλληνομαθεῖς πολῖτες, ἢ ἀκόμη τὴ διαγραφὴ ἀρχαίων ἐνδοξων ὀνομάτων ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές, ἀλλὰ καὶ τὴ θλίψη ποὺ ἐκφρά-

ζουν οί ειδωλολάτρες όταν βλέπουν, ὅπως ἀναφέρει ἓνα ἐπίγραμμα τῆς *Παλατινῆς Ἀνθολογίας*, χάλκινα ἀγάλματα, ἀριστοτεχνικῆς κατασκευῆς, τῶν θεῶν τους νὰ μετατρέπονται ἀπὸ τὰ φανατικὰ τῶν μοναχῶν πλήθη σὲ μία ἄμορφη μάζα μετάλλου. Μιλᾷ βέβαια τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν τήξη τῶν ἀρχαίων ἀνδριάντων, ποὺ μὲ ἰδιάζοντα ζῆλο ἐκτελοῦν οἱ θριαμβευτὲς χριστιανοί.

Πολιτικὲς ἰδέες

ΕΙΝΑΙ ΓΕΓΟΝΟΣ ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς μοναρχίας, «τῆς ἐνὸς ἀνδρὸς ἀρχῆς» γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Θουκυδίδη καὶ τὸν Περικλῆ, ἀποτέλεσε πολιτικὸ νεωτερισμὸ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ προκάλεσε τὴ συζήτηση γιὰ τὴ σχέση δημοκρατίας καὶ ἡγεσίας. Τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν νέο, τὰ γραφτὰ π.χ. τοῦ Κικέρωνα τὸ εἶχαν φέρει στὴν ἐπικαιρότητα. Μὲ τὴν ἀπόφαση ὅμως τοῦ Ὀκτάβιου ἐγένεε πραγματικότητα καὶ ὄχι μόνο θέμα στοχαστικῆς προσέγγισης. Οἱ διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς κλήθηκαν νὰ πάρουν θέση. Ὁ Στράβων θὰ παρατηρήσει ὅτι τὸ ἀχανὲς τῆς ρωμαϊκῆς ἐπικράτειας μετὰ τὴν προσάρτηση καὶ τῆς Αἰγύπτου (31 π.Χ.) καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴν οὐσιαστικὴ ἄσκηση τῆς δημοκρατίας, παίρνοντας ἔτσι, πλαγίως ἔστω, θέση ὑπὲρ τῆς μοναρχίας, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὴν στηρίζει.

Οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι, ὅπως καὶ ὁ ἀπλὸς λαός, ἐκφράζονταν ἐναντίον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ, ἐνῶ συγγραφεῖς ὅπως π.χ. ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος (ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὴν ἴδια θέση μὲ τὸν Στράβωνα, γιὰ τὸ ἀδύνατον τῆς ἐφαρμογῆς τῆς δημοκρατίας), ἀλλὰ καὶ ὁ Πλούταρχος, ποιητὲς ὅπως ὁ Ὀράτιος, καθὼς καὶ τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς κοινωνίας, δὲν ἔκρυβαν τὰ αἰ-

σθήματά τους ὑπὲρ τῆς μοναρχίας προβάλλοντας τὰ προτερήματα τοῦ πολιτειακοῦ αὐτοῦ συστήματος, ποὺ ἦταν σύγχρονο μὲ τὴ ρωμαϊκὴ δόξα. Κύριοι ἀντιπρόσωποι τῆς τάσης αὐτῆς, ὁ Δίων ὁ Κάσσιος ποὺ τονίζει ὅτι χάρις στὴ μοναρχία ὁ Αὐγουστος πέτυχε ἰσορροπία πολιτικὴ καὶ σεβασμὸ τῆς ἐλευθερίας, γιὰτὶ «ἐτήρησε τὸν κόσμον [...] ἔξω τοῦ δημοκρατικοῦ θράσους καὶ τῶν τυραννικῶν ὕβρεων»· ἐγκωμιαστής τῆς μοναρχίας καὶ ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης, ποὺ διαπιστώνει ὅτι ἡ οἰκουμένη ζεῖ ὑπὸ τὴν ἐξουσία τῆς Ρώμης ἀέναη σχεδὸν εἰρήνῃ. Ἐκθειάζει δηλαδὴ ὡς αὐτοκρατορικὸ κατόρθωμα τὴν Pax Romana, τὴν τάξιν τῆς παγκόσμιας Ρώμης.

Ἡ εἰρηνοποιὸς ιδιότης τοῦ αὐτοκράτορα προβάλλεται ὅλο καὶ περισσότερο. Ὁ βασιλεὺς εἶναι ἥρωας καὶ σωτήρας τοῦ λαοῦ. Ἔτσι παίρνει σωτηριολογικὲς σχεδὸν διαστάσεις ἡ ἔννοια τῆς βασιλείας καὶ ἀποκτᾷ μὲ τὸν καιρὸ μεταφυσικὸ χαρακτήρα. Ἔτσι, αὐτὸς ποὺ τὴν ἀσκεῖ εἶναι ὑπεράνω τῶν κοινῶν θνητῶν, ὅμοιος θεοῦ. Ἡ λατρεία τοῦ ζῶντος αὐτοκράτορα ἀπορρέει ἀπὸ τὴ θεώρηση αὐτῆ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ σχεδὸν σύγχρονή μας θεωρία τοῦ droit divin, τοῦ θείου δικαιώματος κάθε μονάρχῃ. Ἡ διολίσθηση πρὸς τὴν ἀπολυταρχία θὰ γίνῃ αἰσθητὴ καὶ μισητὴ, θὰ ἔλεγα, μὲ τὸν καιρό. Ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀποδοχὴ συνηθειῶν καὶ στοιχείων ἀσιατικῆς καταγωγῆς, ὅπως π.χ. ἡ προσκύνησις (ἦταν ἄλλοτε ἡ αἰτία, μᾶλλον ἢ ἀποδείξει τυ-

ραννικῆς διαγωγῆς ἀντίθετης πρὸς τὰ ρωμαϊκὰ πρότυπα), ὅπως ἐπίσης ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐνδύματος καὶ κυρίως, ὅπως τὸ διάδημα, σῆμα ἱερατικὸ ποὺ ἀργότερα χρησιμοποίησε ἕως καὶ ὁ χριστιανισμὸς γιὰ τοὺς ἀνώτατους ἱερεῖς καὶ κληρικούς. Ἐπιβάλλεται ὥστόσο νὰ υπογραμμίσω ὅτι ἡ ἀντιδιαστολὴ μεταξὺ βασιλείας καὶ τυραννίας ἔδινε πάντα τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως π.χ. στὸ *Περὶ βασιλείας καὶ τυραννίδος* τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, νὰ προβληθοῦν τὰ ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς βασιλείας ἀπορρέοντα ἀγαθὰ καὶ νὰ καταδικαστοῦν ἡ τυραννία καὶ οἱ ἐπίδοξοι τύραννοι. Γενικὰ ὑπὲρ τῆς αὐτοκρατορίας εἶχαν ταχθεῖ οἱ στωικοὶ φιλόσοφοι, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Αὐτοὶ ἄλλωστε ἐπεξεργάστηκαν τὴν πάγια περὶ αὐτοκρατορίας θεωρία, στὴν ὁποία ἔβρισκε θεμέλιο ἡ περὶ κοσμοπολιτισμοῦ πεποίθησή τους.

Αναζητήστε το [εδώ](#)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
GUTENBERG

www.gutenbergbooks.gr

 [/gutenbergbooks](https://www.facebook.com/gutenbergbooks)